

Сергій АВЕРИНЦЕВ

ПРО ДУХ ДОБИ ТА ПОЧУТТЯ ГУМОРУ

Той, хто бував у Відні, знає барокову будівлю у східному куточку старого міста, у старому університетському районі, неподалік від єзуїтської церкви. Усередині неї - фрески XVIII століття: алегоричні постаті Наук та Чеснот у хмаринках та променях, м'яка така фактура. Колись там була резиденція Університету, котрий за часів Франца-Йозефа переїхав на Ринг; тепер там міститься Академія наук, що напочатку 1995 року влаштувала триденні публічні читання, з корих перший день був присвячений темам філософським, (у доволі розширеному сенсі цього слова); другий - темам теологічним; третій - політичним. Маю визнати, що мені особисто найважливішим видався середній, теологічний день (переважно, за рахунок прекрасної доповіді І. Б. Метца); але мене особисто запросили до виступу в перший день. Я мав дві причини прийняти це запрошення. По-перше, воно виходило від людини, яка своєю рідкісною добротою і теплою чуйністю заслуговує на глибоку повагу: цю людину звали Вольфганг Краус, він був автором цілої низки книг есеїстичної прози і очолював віденську письменницьку організацію, з того часу він, на жаль, полишив цей світ. По-друге мене приваблювала ідея говорити у бароковій залі...

Коли завершилась моя промова, а також викликана нею коротка дискусія, до зали увійшла професійна феміністка*. Підійшовши до мікрофона, вона заявила: "Я не була присутня на доповіді, вона мене не цікавить. Для мене важливо лише одне: у президії чоловіків на одного більше, ніж жінок" Не у мікрофон, не на всю залу, але досить голосно я зауважив: "Про більш вдалу ілюстрацію до моєї доповіді я не міг і мріяти!" Ті, хто сидів у перших рядах почули моє зауваження - їх це розважило.

Ту промову було надруковано у часописі "Conturem. Das Magazin"

* Прохання не розуміти цей вираз метафорично: в Австрії вони часто обіймають офіційну посаду (як свого часу у нас "звільнені" партпрацівники).

запропонувати авторський переклад, котрий я намагався зробити якомога точнішим, якщо не брати до уваги окремих деталей: наприклад, рядок із катулла я пропонував у децю вільному, але чудовому перекладі Едуарда Мьорике - російською це не мало б жодного сенсу; так само було знято кілька напівцитат із німецьких класиків. Але я прошу читачів постійно пам'ятати, що що ціла низка моментів, збережених у перекладі, розраховані саме на віденську публіку.

Як відомо всім, ані магніту, ані джерела струму не може існувати без протилежності взаємспіввіднесених полюсів. Позитивний полюс миттєво припиняє існування, якщо забрати полюс негативний і навпаки. Тільки з протилежності, з полярності, із напруги виникає гра енергій. Цьому колись вчили Геракліт і Лао-Цзи. Про це свідчать такі формули мудрості як *polemos pathr rVagtwg** та *інь і ян*.

Я зовсім не маю на меті пропонувати нову - соту або тисячну дефініцію гумору. Моя аргументація обертається не навколо визначення цього феномена, настільки важливого для людської природи як *animal ridens* \ тварини, що сміється - а навколо його передпосилки. Ця передпосилка настільки ж необхідна, як і у випадку магніту та струму. Немає і не може існувати гумору без протилежності взаємспіввіднесених полюсів, без контрасту між консервативними цінностями - і заколотом, між правилом - та виключенням, між нормою та прагматикою, між стабільним табу успадкованої етики - і правами конкретного, одиничного, дійсного; до того ж необхідно, щоб ця протилежність сприймалася досить гостро, щоб вона справді могла довести до сліз - але й до сміху - бо інакше який же то гумор? А це означає, що людина здатна до гумору лише в тому випадку і тією мірою, котрою вона лишається здатною до дотримання завітів і заборон.

Недарма до найкращих проявів людського гумору належать **клерикальні** анекдоти. Адже і Франсуа Рабле був особою духовного сану. Відчуваючи себе у безпосередній близькості до найконсервативніших табу, часто занурюючись у хвилі густого запаху святині, людина нерідко набуває особливої схильності до гумору. І зовсім не випадково виявляється, що якість клерикальних анекдотів перебуває у безпосередній залежності від реальної зацікавленості тієї чи тієї нації або групи у релігійних матеріях. У світі католицькому

* Боротьба – батько всього (гр.).

найцікавіші клерикальні байки, наприклад, в ірландців, у поляків... (Ось ірландка спускається по сходах церкви після сповіді та причастя, і на неї накидається із лайкою її місцева ворогиня. Перша відказує: "Як це негарно з твого боку нападати на мене саме зараз, коли я перебуваю у стані благодаті. Але зажди, бо довго я в цьому стані не буду!" Скільки важить для самої субстанції цього анекдота католицький термін "стан благодаті"!)

А догматичне християнство спроможне, мабуть, явити взірці справжньої моральної висоти. Але воно **не** здатне, й до того ж за самою своєю суттю, до почуття гумору. Щоб віднайти сміх, парадокс, сміливу думку, що балансує на межі когцунства, доведеться звернутися до якогось старомодного захисника догм: наприклад, до проповідників доби барокко, на зразок Абрахама а Санкта Клара, чи бодай поближче - до Леона Блуа, до Честертонна. Найвідчайдушніші жарти в усій історії російської культури знаходимо у Володимира Соловйова - містика з містиків, візюнера, аскета. Він і справді був здатен запально, захоплююче сміятися саме тому, що був здатен до абсолютної серйозності. Гумор має постійно відчувати поруч присутність настільки ж справжньої непоблажливої серйозності.

Таке ми спостерігаємо на прикладі гумору клерикального та навколочлерикального. Далі, згадаймо хоча б **єврейський** гумор. Невже цей видатний феномен міг би існувати як ціле без сакральної ідеї народу Божого? Ось цитата з "Доктора Фаустуса": "Я, як вам відомо, єврей. Фітельберг - архієврейське прізвище. У мене в крові Старий Завіт - це не менш серйозна річ, аніж німецька сутність", - так говорить персонаж Томаса Мана, тільки на місце "німецької сутності" у нашому контексті хочеться підставити щось типу "клерикальної сутності". Втім, у біблійній перспективі євреї саме і є народом, якому даровано священство; і тому видається зовсім небезпідставним поєднати у нашій класифікації єврейський гумор і гумор клерикальний. Найгострішими бувають жарти, що стосуються суперечок між юдеями та християнами, коли, скажімо, єврей дразнить католицького священника, чіпляючись до нього із запитанням, чи правда, що той ніяк не може піднятися вище папського сану - а *один із наших*, уявіть собі, вже Бог, он воно як!

Сутність усякого насправді гострого **політичного гумору** завжди прямо чи опосередковано співвіднесена із протилежністю між конформізмом і протестом. Щоб обґрунтувати досить якісний гумор, ця протилежність має бути досить переконливою, справжньою та

серйозною. У будь-якому тоталітарному суспільстві її серйозність була в найбуквальнішому сенсі цього слова смертельною серйозністю. У моїй Росії, як і на всіх теренах держав-сателітів, незатишний час сталінського, а потім брежневського правління провокувало вражаючий підйом культури політичного анекдоту. О, яким величним стає це мистецтво, коли воно дає індивідові останній шанс не загинути від задухи! Звісно, лишається тільки побажати, аби в нашому житті більше не було таких факторів, що спричинюють розквіт гумору. Але теперішня ситуація, саме в демократичних і "розвинених" країнах робить висхідний розподіл ролей між "філістером" та "бунтарем" вельми суннівим, ба й зовсім хибним. Нову ситуацію пророчо передбачив в одному своєму вірші 1944 року російський поет В'ячеслав Іванов:

..Теперь один запас понятий.
Один разменочный язык
Равняют всех в гражданстве братий;
Обличья заменил ярлык.
Бьют тем же шаром те же кегли
Бунтарь, епископ и король...

Нігіліст - тепер уже не бунтівник, і навряд чи навіть цинік у справжньому сенсі цього слова, він уже не постає "проти всіх". Найважливіші прикмети бунтарства, приміром, компоненти ідеології студентських заворушень в Сорбоні 1968 року нині перетарилися на основний *trend*. в умову *political correctness*. Відміна всіх приписів

традиційне ставлення до материнства; демонтаж усіх культурних ієрархій і славнозвісний принцип "ти не кращий за мене"; принципова перевага зухвалого невігластва над "Пайдейя" - все це вже належить, кажучи по-флоберівськи, царині "*прописних істин*", аксіом, що приймаються автоматично, без усілякої критики. Якщо щось і сьогодні, серед загальної відміни усіляких табу, все ж лишається табуйованим, то це саме рішучість піддати сумніву якусь із цих аксіом. Певна річ, що ті, хто обстоює цю ідеологію часто і сьогодні, за старою звичкою приймають патетичні пози, намагаючись переконати всіх, буцім-то вони все ще не можуть уникнути скорботної долі бунтівників. Та в цьому сльозливому тоні дається взнаки не серйозність *тренда*, що панує, а усього-навсього властива

йому відсутність гумору. Наш досвід радянських часів, досвід реального ризику, реальної небезпеки того, що будь-яке рішення може поставити людину поза певними межами, забороняє нам грати в цю гру, нехтувати різницею між справжньою і удаваною серйозністю.

Що стосується жартів **еротичних**, цього найдавнішого й найбільш загальнолюдського роду гумору, старого, як саме людство, то вони, ці жарти, обумовлені тим, що стать завжди була привілейованим об'єктом структуротворчих табу. Російський священик і філософ ХХ ст. Флоренський обстоював думку, що суворість і різноманіття заборон вказує аж ніяк не на нижчу, релігійно неповноцінну природу статі, навпаки, на її сакральну значущість; адже всьому культовому належить бути оточеним суворими табу. Сьогодні проголошують відміну всіляких табу. Для культури еротичного гумору це катастрофа. Можливо, сьогоднішня сексуальна революція і "сексуальне просвітництво" в майбутньому унеможливять високу поезію цноти, - хто знає, хто знає, я, особисто, не зовсім у цьому впевнений, адже будь-яка справжня поезія, справжня християнська святість за своєю суттю є протест проти духу доби, прагнення звільнитися з-під його влади, і здійснює себе *e contrario*, але зараз я веду мову про інше. **Я** хотів би підкреслити ось що: щось, на кшталт "Декамерона" чи "Гаргантюа", тобто шедеври відвертого сексуального жарту, в новому контексті, обумовленому сексуальною революцією, звісна річ, стануть назавжди немислимими і невідтворюваними. Будь-який гумор у цій сфері втрачає основу і предмет.

було сказано у геніального Катулла.

Стародавня традиція геніальної еротики добігла свого завершення. Сексуальна революція викриває себе як те, чим вона є насправді: як революція *проти* прав Ероса. Удавана вседозволеність - "забороняти заборонено!", як писали на стінах Сорбонни 1968 року, - передбачає, попри все, одну приховану заборону, і до того ж вельми суттєву: Еросу заборонено щось означати, тобто мати сенс. Але сама можливість сміху стосовно Еросу абсолютним чином залежить саме від сенсу Еросу.

Годі й казати про будь-яку християнську чи хоча б язичницьку добродетель, коли навіть пристойність гріха, *every decent sin*. як сказано у Честертона, у цій атмосфері стає немислимою.

Підведемо підсумки: якщо діалектичну передпосилку гумору та комічного становить непоступлива непорушна серйозність, то

ПРО ДУХ ДОБИ ТА ПОЧУТТЯ ГУМОРУ

навпаки, вельми типова для теперішнього часу, всюдисуща, монотонна і визнана всіма, нездатна нікого шокувати, чи бодай привернути чиюсь увагу фривольність, в царині якої ніщо не може бути білим або чорним, а лише сірим, означає кінець гумору. Людина має обирати між відсутністю гумору - і серйозністю, третього не дано. Звісно, серйозне ставлення до ідеалів і цінностей у будь-який час здатне породжувати проблеми, що спричиняють більш-менш "травматичні" наслідки. Наші сучасники надто ладні розглядати так би мовити екзистенційні проблеми, проблеми душі як проблеми психіки, вважаючи, що їх можна владнати засобами психоаналізу та психотерапії. Мої шанування великому Зигмунду Фрейду, - але, заради Бога, не будемо надавати його незліченим послідовникам останнє слово в питаннях екзистенційних! Як колись Райнер Марія Рільке сформулював свої аргументи проти того, щоб датися в руки психоаналітиків: *проганяючи моїх бісів, воно розганяють і моїх янголів*. Серед цих янголів, чия присутність із нами тепер під загрозою, опинився і славетний янгол гумору: це ми знаємо із власного досвіду. Надто зручне, безпроблемне, тобто надто позбавленим зла життя стає позбавленим значущості, і ось уже жити не варто - грецькою, мовою Арістотеля: *Βίος ον βίωτος*.